

ÇOBAN BEYİ VERGİSİ

ÇOBAN BEYİ TAX

Ali KÖK

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
alidikok2703@gmail.com

Öz

Hayvan ve hayvansal ürünler tarih boyunca insanların en önemli besin kaynağı, barınma, binek, geçim, nakliye, tarım, ticaret, ulaşım ve yük aracı, savaş vasıtası, deri ve tekstil sanayinin temel maddesi olagelmıştır. Söz konusu özelliklerinden ötürü devletler hayvancılığa önem vererek bu sektör üzerinde titizlikle durmuşlardır. Bunun için bir taraftan hayvan sahiplerinin haklarını koruyup kollarken diğer taraftan da üretimin gerçekleşmesi için uygun ortam ve güvenliği sağlamıştır. Üretim politikalarında başarılı olmak için bazen de hayvan varlığının devamı ve ıslahına dair yeni proje ve stratejiler denemişlerdir. Temelinde hayvan ve hayvansal ürünlerden en üst düzeyde yararlanmanın yattığı bu politikalardan kazandıkları deneyimlerle sağlam bir ekonomik sistem kurmayı amaçlamışlardır. Bunları yaparken de hayvanlar, hayvan sahipleri, bakkılları, ticaret ve kesimini yapanları vergiye tabi tutmuşlardır.

Bu çalışmada, Safevî, Afşar, Kaçar ve Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Hanlıklarının iktisadi yapısı içerisinde yer alan vergi terimlerinden biri olan çoban beyi vergisi, onun tarihi dönemler içerisindeki yeri, bugüne kadar uzanan izlerinin tespit edilmesi bakımından art ve eş zamanlı süreçte, ilgili Türklük sahalarıyla ilişkilendirilerek ele alınmış, dönem kaynaklarına dayalı olarak köken, içerik ve kullanım alanlarının doğru bir biçimde belirlenmesi noktasında filolojik incelenmesi yapılmıştır. Bunlar yapılırken öncelikle verginin tanımı, niçin ortaya çıktığı, çoban beyi vergisi köken bilgisi bakımından incelenmiş, ardından da Türk dili, iktisatı ve tarihi alanında tanıklandığı sahalar, vergi mükelleflerinin kimlerden oluştuğu, kimler tarafından ne zaman ve nasıl tahsil edildiği üzerinde durulmuştur. Dönem kaynaklarına dayalı olarak tespit edilen bu verginin belirli bir korpus alanı içinde özellikle ilk kez geçtiği alan ile diğer Türklük alanları arasında mukayesesi yapılarak kullanım ve içerik farklılıkları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Abstract

Throughout history, animals and animal products have been the most important food source of people, shelter, horses, livelihoods, transportation, agriculture, trade, transportation and freight vehicles, means of war, and the basic material of the leather and textile industry. Due to these features, states have given importance to animal husbandry and have meticulously focused on this sector. For this purpose, on the one hand, it protects and protects the rights of animal owners, on the other hand, it provides a suitable environment and security for the realization of production. In order to be successful in production policies, they have sometimes tried new projects and strategies for the continuation and improvement of animal existence. They aimed to establish a sound economic system with the experience they gained from these policies, which are based on making the most of animals and animal products. In doing so, they taxed animals, animal owners, keepers, traders and slaughterers.

In this study, chupan bigi tax, which is one of the tax terms in the economic structure of the Safavid, Afshar, Qajar and Ottoman Empires and the Azerbaijani Khanates, has been discussed in relation to the relevant Turkish fields in the successive and simultaneous process in terms of determining its place in historical periods and its traces extending to the present day, and a philological examination has been made in order to accurately determine its origin, content and usage areas based on the sources of the period. While doing these, first of all, the definition of tax, why it emerged, the origin of the chupan bigi tax were examined in terms of origin information, and then the fields where it was witnessed in the field of Turkish language, economics and history, who the taxpayers consisted of, when and how it was collected by whom, where emphasized. This tax, which was determined based on the sources of the period, was tried to clarify the differences in use and content by making a comparison between the area where it was passed for the first time in a certain corpus area and other areas of Turkishness.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 21 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 October 2024
Date accepted: 21 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Göçebelik; ekonomi; hayvancılık;
vergi; çoban beyi

Keywords

Nomadism; economy; livestock; tax;
chupan bigi

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.21

Giriş

Devletler, farklı alanlarda yapacakları icraatlar ile görevlilerinin maaşları, hükümdar sarayı ve ordunun masraflarını karşılamak için gelirlere ihtiyaç duyarlar. Devletlerin ihtiyaçlarının temini için kaynak olarak gördüğü alanlardan biri de hâkim olduğu topraklar üzerinde yaşayan halkın sahip olduğu mallar ile ürettikleri ürünlerden aldıkları vergilerdir. Devletin kamu ile ilgili hizmet ve vazifelerini tam ve kesintisiz idame ettirebilmesi için reayadan aynı veya nakdî olarak topladığı bedeller anlamına gelen vergi için Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "Kamu hizmetlerine harcanmak üzere hükümetin veya yerel yönetimlerin yasalara göre herkesten doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan topladığı para" açıklaması yer alır. İlgili tanımdan amacın kamu yararı olduğu bir konuda vergi koyma hak ve yetkisi ile bu hakkın kullanım ve tahsilinin mutlak surette devletin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Devletin kamu gücü vesilesi ile elde ettiği her türlü kamu gelirlerini kapsayan verginin Türk-İslâm devletleri tarihinde ne kadar önemli olduğunu anlamak için bütün devlet müesseselerinin onunla ilgili olduğunun bilinmesinde fayda vardır.

Türk-İslâm devletlerinin vergi sistemleri incelendiğinde bunların temelinin büyük oranda örf ve şeriata dayalı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Kazıcı ve Şeker, 1981, s. 228)¹. Söz konusu durum bizlere Türk vergi sisteminin dinî, mali, siyasi, sosyal vb. unsurların etkisiyle şekillenmiş olduğunu göstermektedir. Zira tahsil edilen vergilerde miktar ve tür tayin ve tespit edilirken İslam hukuku ve örfi hukuka göre hareket edilmesi (Akdağ, 1999, s. 45) ile Türkçedeki vergi terimlerinin Arapça, Farsça, Moğolca ve Türkçe olması ilgili durumun bir tezahürüdür. Bünyesinde bu tezahürün yansımalarının net bir şekilde görüldüğü vergi türlerinden biri de hayvancılıkla ilgili olanlardır.

Türk devletlerinde at, deve, inek, keçi, koyun, öküz, sığır gibi derisi, eti, kılı, sütü ve yünlerinden isitifade edilen hayvanlar, onların bakıcılığı, kesimi, nakliyeciliği ve satımı ile ilgilenenler, otlatılmaları, yaylaya ya da kışlağa götürülmeleri, muhafaza edildikleri ağıl gibi alanlar vergiye tâbi tutulmuştur. Bahsedilen durum, hayvancılık etrafında zaman içerisinde zengin bir vergi terminolojisinin oluşmasına yol açmıştır. Eski Türk döneminden yeni Türk devletlerinin ortaya çıkmasına kadarki uzun tarihi dönemde Türk devletleri iktisadi sisteminde hayvancılıkla ilgili tespit edilen vergi

¹ Bazı tarihçiler Türk-İslâm devletleri tarafından alınan vergileri başta tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i fevkalâde şeklinde önce ikiye, ardından da ikinci gruptaki vergileri tekâlif-i örfiyye, tekâlif-i şâkka ve imdâdiyye (Tabakoğlu, 2016, s. 322-325) bazıları ise şer'i, örfi, avâriz ve hediyeler olmak üzere dört ana başlık altında toplamaktadır (Akdağ, 1959, s. 510-511).

terimlerinden bazıları şunlardır: *kara sanı* ‘hayvan sayısı’ (Özyetgin, 2004, s. 83; Usmanov, 1979, s. 237. Krş. şumâre-i kupaçur), *kara konagi* ‘hayvan ahır’ (Akdağ, 1995b, s. 215; Özyetgin, 2004, s. 83-84. Krş. ağıl resmi, çit resmi), *kupaçur~kupaçur* (Allsen, 1987, s. 150; Lessing, 1995, s. 363; Özyetgin, 2004, s. 86-91; Schurmann, 1956, s. 310; Spuler, 2011, s. 334-337; Tixonov, 1958, s. 55-58; TMEN-I 266)², *şumâre-i kupaçur* (Hinz, 1946, s. 776-777; Özyetgin, 2004, s. 90), *mevâşi* ‘cattle tax, sığır vergisi’ (Fragner, 2006, s. 538), ‘*aded-i aġnâm/ resm-i ġanem/ resm-i ma’ze/ koyun resmi* ‘her iki koyun veya keçiden bir dinar olarak tahsil edilen vergi’ (OKHT-VII, s. 40, s. 580), *merâ’i* ‘pasture-tax, dışarıdan gelip mirî ve dirlik topraklarında koyun ve diġer hayvanların otlatılmaları münasebetiyle sürü sahiplerinden sürü ya da koyun başına yılda bir defalığına alınan mera vergisi’ (Fragner, 2006, s. 538), *resm-i kışlak* ‘kışlak vergisi’ (Kazıcı, 1977, s. 78), *resm-i yaylak* ‘yayla vergisi’ (Çaġatay, 1947, s. 510), *şanu’l-merâ/ resm-i merâ’i/ resm-i otlaġ/ resm-i çerâġâh* ‘mera, otlaġ vergisi’ (Taşkın, 2007, s. 642), *resm-i yataġ/ ağıl resmi* ‘etrafi çevrili, üstü açık hayvan barınağı anlamına gelen ağıla sürülerini kışlatmak veya kuzulatmak için getiren hayvan sahiplerinden mart ayında alınan vergi’ (Barkan, 1941, s. 97), *çöpbaşı* ‘Nahçıvan ve Revan Hanlığı’nda hayvanlarını devlete ait arazilerde otlattıkları için hayvan sahiplerinin hazineye ödedikleri hususî vergi’ (Əliyev ve Əliyev, 2007, s. 43; Əliyev-Həsənov, 2007, s. 61; Nigar Qabil Qızı, 2017, s. 11), *dırnaqlıq* ‘Karabaġ Hanlığı’nda toprak sahiplerinin, topraklarında hayvanlarını otlatan hayvan sahiplerinden nakdî olarak aldıkları vergi’ (Nigar Qabil Qızı, 2017, s. 11), *tamġâ-yı aġnâm* ‘Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bey Kanunu’na göre şehre gelen her iki baş koyuna alınan bir karaca akça olup bu da altı baş koyuna bir Osman akçası olarak kabul edilen vergi’ (Barkan, 1941, s. 99). Bunların yanı sıra arıcılık, balıkçılık, ipek böcekçiliġi gibi hayvancılık faaliyetleriyle uğraşanlar da devlete çeşitli adlar altında vergiler ödemekteydiler (Taşkın, 2013, s. 65).

Türk-İslâm devletlerinde hayvancılıkla ilgili pek çok vergi adına tesadüf edilmesi hayvanlardan alınan vergilerin Türk devlet ekonomisinde önemli yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Türk devlet teşkilatının askerî, ekonomik, hukuki, idari, kültürel, siyasi ve toplumsal kurumlarına ait bilgiler veren, hayvancılıkla ilgili bu vergi terminolojilerinin tarihi perspektifleri içinde art ve eş zamanlı olarak ele alınıp filolojik açıdan incelenmesi, muhteva ve kullanım alanlarının tespiti ve

² Petruşevskiy, Calayırılılar döneminden itibaren kupaçur vergisinin kaynaklarda yer almadığı bilgisini verir (1968, s. 530-531). Ancak tarafımızca hazırlanan doktora çalışmasında bu verginin Timürlüler ile Akkoyunlular döneminde de mevcut olduğu ortaya konulmuştur (Kök, 2022, s. 2178-2179).

değerlendirilmesi gerek Türk tarihi araştırmaları gerekse de dil araştırmaları yönünden büyük önem ve değer taşımaktadır. Yukarıdaki bahislerden hareketle Türk vergi sisteminde av, evcil veya yabancı hayvanlar ile bu hayvanlara sahip olan ya da bu işlerle uğraşan kimseler üzerinden alınan pek çok vergi adı bulunsa da bu çalışmada sadece Safevî, Afşarlı, Kaçarlar, Azerbaycan Hanlıkları ve Osmanlılara ait kaynaklarda karşılaşılan çoban beyi vergisi ele alınmıştır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada amaç, hakkında yapılan değerlendirmelerin bugüne kadar sınırlı kaldığı çoban beyi vergisi hakkında bilgi vermektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, verginin tanımı, Türk-İslâm devletlerindeki türleri ve hayvancılıkla ilgili vergiler hakkında bilgilerin verildiği *Giriş*, çalışmaya esas alınan verginin tanımı, içeriği, mükelleflerinin kimler olduğu, hesaplamasının nasıl yapıldığı, yapılan hesaplamanın değişiklik göstermesindeki etkenler, verginin etimolojisi, ilk kez ne zaman nerede tanıklandığı, tahsilinde görevli memurların kimler oldukları, bu vergiden kimlerin muaf tutuldukları ve tanıklandıkları sahalarda bilgilerin bulunduğu *İnceleme* ve çoban beyi vergisi ile ilgili tespit edilen bulguların yer aldığı *Sonuç* olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmamızın *İnceleme* bölümündeki başlıklardan da anlaşılacağı üzere bu çalışmada çoban beyi vergisi, iktisadi teori çerçevesinde bir sistem olarak değil, sistemin önemli öğelerinden biri olan terim temelinde dilci bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Yine çalışmada bu verginin selef, muasır ve muahhar Türk devletlerindeki izleri, onlardaki kullanımı, muadil ve mukabil şekilleri var olan bilgiler dahilinde art ve eş zamanlı mukayese edilerek değerlendirilmiştir. İzlenen bu yöntemle terimin içerik ve kullanım alanı belirlenmeye çalışılmıştır. İncelenmeye esas alınan çoban beyi vergisi özellikle Yeni Çağ Türk devletlerine ait Türkçe ve Farsça belgelere dayalı olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni ilgili verginin genellikle Safevî, Afşar ve Osmanlı Devleti hükümdar buyruk belgelerinde geçmesidir. Bununla birlikte aynı coğrafyada kurulması, daha önceleri de bölgeye hâkim olan Safevî ve Afşarların devlet teşkilatı bünyesinde yer almış olmaları münasebetiyle ilgili vergiye Kaçarlar Devleti ve Azerbaycan Hanlıklarında da tesadüf edilmektedir.

Çoban beyi vergisinin Safevî, Afşar ve Osmanlı Devleti sahasında geçtiği yerler orijinal metinlerinden tercümeleriyle birlikte alıntılar yapılarak verilmiş ve konteksti içindeki kullanımı yorumlanmıştır. Orijinali ve/veya tıpkı basımlarının görüldüğü belgeler için Fekete (1977), Herrmann (1986), Kostikyan (2008), Kök (2022), Musâvi (1965), Puturidze (1962) gibi araştırmacıların çalışmalarına başvurulmuştur. İnceleme konumuz olan çoban beyi teriminin geçtiği kaynaklardaki şekilleri,

çevirilerde aynen bırakılmıştır. Bu yüzden çalışmada ilgili verginin farklı yazımları tamamen geçtiği kaynakla ilgili bir durumdur.

1. İnceleme

İnceleme bölümünde Safevî, Afşar, Osmanlı, Kaçar Devleti ile Azerbaycan Hanlıklarının iktisadi kurumlarında tanıklanan çoban beyi vergisinin tanımı, muhtevası, mükelleflerin kimler olduğu, nasıl hesaplandığı, köken ve yapısı, çıkış zamanı, bu vergiden kimlerin muaf tutulup yani kimlere kolaylık gösterildiği, tanıklandığı sahalara tarihî ve filolojik yönlerden ele alınmıştır.

1.1. Çoban Beyi Vergisinin Tanımı ve Muhteviyatı

Hükümeti oluşturan görevli ve hizmetlilerin vazife harcamalarının reayaca ödendiği örfî vergiler içerisinde değerlendirebileceğimiz çoban beyi vergisi ile ilgili olarak Gündüz, Akkoyunluların hâkim olduğu topraklarda tatbik edilip onlardan sonra Osmanlı Devleti'ne intikal ettiği anlaşılan, Anadolu'nun doğusunda bulunan Bozulus, Karaulus, Şam Türkmenleri gibi göçebe Türk boylarından tahsil olunan bir vergi (2015, s. 70) açıklamasında bulunur. Altaylı, bu vergi hakkında Ortaçağ'da Azerbaycan ve bazı Yakın Doğu ülkelerinde pazarda kesim için satılan hayvanların sayısına göre alınan vergi (2018, s. 723) bilgisini verir. Altaylı'nın bu tanımından ilgili verginin Osmanlı Devleti'nde şehir ve köylerde satılmak için boğazlanan koyun başına, önceleri altışar karaca akçe, sığırdan ise on sekiz karaca akçe alınırken sonraları koyun ve sığır başına altışar akçe olarak belirlenen *tamğa-i aġnām* vergisine tekabül ettiği sonucu çıkmaktadır (OKHT-V, s. 473). Kostikyan, çoban beyi vergisi hakkında küçükbaş hayvan beslemek için hayvan sahiplerinden umumiyetle nakit olarak alınan bir vergi (2008, s. 197) demiştir. Papazyan, çoban beyinin XVII. yüzyılda koyunlar için hayvan başına 2,5-3,5 dinar oranında tahsil edilen bir vergi olduğu bilgisini verir (1972, s. 276). Martirosyan, Revan ile Gürcistan dolaylarında *kodav* olarak da adlandırılan bu verginin yaylak ve kışlak hayatı sürüp hayvancılıkla uğraşan göçebelerle ilgili bir mali ıstılah olup cizye vergisine nazaran daha hafif olduğunu ve küçükbaş hayvanlar üzerinden nakdî olarak tahsil edilen bir vergi olduğu bilgisini aktarır (1990, s. 236). DBAT'de bu verginin koyunların sayılarına göre toplandığı bilgisi kayıtlıdır (968). OKHT-V'te ise “*çobanbeġi ana derler ki her sürü üç yüz koyun ola, üç yüz koyundan bir koyun alınır. Üç yüzden nākıs olursa beş koyundan bir akçe alınır. Bağdad ulusundan ve kurâda olan reaya ulusundan.*” (167) açıklaması yer alır. Minorsky, çoban beyi vergisinin hayvanlarla ilgili bir vergi olduğunu ve Türk-Moğol devletleri döneminde hayvan sahiplerinden alınan *ķubķur* vergisine benzediğini dile getirir (TM 177). TMEN-III'te de (Kaçarlar arasında) *ķōpān*

bēgī olarak zikredilen bu verginin Moğol zamanlarının kupçur'una tekabül eden hayvan vergisi (Doerfer, 1967, s. 109) olduğu bilgisi bulunur. Nitekim kupçurda olduğu gibi, çoban beyi vergisinde de hayvan sahibi göçebeler otlaklarından yararlandıkları için toprak sahipleri veya devlete bu vergiyi ödemekteydiler.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle çoban beyi vergisinin teşekkülünde mahallî geleneklerin büyük etkilerinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte devlet yazışma belgelerinde çoban beyi vergisinin hayvan sahiplerinden alınan *mevāşī* ve *merā'ī*den ayrı bir vergi olarak zikredilmesi bu verginin içerikte onlardan ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu konuda Azerbaycanlı tarihçi Süleyman Memmedov, Safevîler döneminde reayaya nispeten göçebelerin daha az vergi ödediklerini, göçebelerin devlet hazinesine ödedikleri esas vergi türününün *çōbān bigi* vergisi olduğu bilgisini verir. Bu araştırmacıya göre göçebeler hem şahın hem de mahallî idarecilerin askerî gücünün esasını teşkil etmekteydiler (1982, s. 48). S. M. Onullahi, Petruşevski'nin göçebelerden bu verginin hayvanlarını otlatmaları karşılığında alındığı iddialarını eleştirip Adam Olearius'a dayanarak çoban beyi vergisinin hayvan satılırken hayvan sahiplerinden alınan bir tür vergi olduğunu iddia eder. Otlak ve su kaynaklarının kullanımı karşılığında hayvan sahiplerinden alınan verginin adının ise otbaşı vergisi olduğunu ekler. Aynı tarihçi, söz konusu vergilerin köylerde uygulandığı bilgisini de paylaşmaktadır. Yine Sanson'a dayanarak satılmak için kesilen hayvanlardan hayvan başına 2 sel 6 denye alındığı bilgisini aktarır (1982, s. 176). Aydoğmuşoğlu ise bu verginin hayvancılıkla uğraşan kimselerden koyunlardan yedide bir oranında koyun yünü veya kuzu olarak alındığı bilgisini verir (2013, s. 4). Tarihçi Karadeniz, Fazlullah'ın kupçur olarak adlandırıp Ali Naki Nasiri'nin ise göçebe çadırlarında oturanlara tarh edilen ve hanelerden düzensiz olarak alınan vergiye çupan beygi adı verildiği bilgisini aktarmaktadır (2019, s. 59).

Ekonomilerinin esasını hayvancılığın teşkil ettiği Azerbaycan hanlıklarından Nahçıvan ile Revan Hanlığı'nda, hayvanların hanlığa ait topraklarda otlatılmaları münasebetiyle hayvan sahiplerinden alınan vergi' (Əliyev- Əliyev, 2007, s. 43; Əliyev-Həsənov, 2007, s. 61) olarak tanımlanmıştır. Zərinəzadə ise Safevî ve sonrası dönem ve saha Türk devletlerinin arşiv belgeleri ile dönemi kaynaklarında *çubānbeygī* ya da *çupānbeygi* olarak tanıklanan terimin çoban + payı anlamına geldiği, bu mali ıstılahtaki ikinci kelime olan *beygī*'nin ise muhtemelen vergi kelimesinin tahrif edilmiş bir şekli olabileceği tezini ileri sürdükten sonra Farsça *vücūh-ı çupān biygi ki ez şomāre-i gūsfend bāzyāft mişevēd, vücūh-ı çupān biygi ki ez şomāre-i aḡnām deryāft mişod* (1962, s. 286) açıklamasını yapar. Zərinəzadə'nin "beygī'nin

muhtemelen vergi kelimesinin tahrif edilmiş bir şekli olabileceği” iddiası ispatı ve kabulü oldukça zor olan bir tezdır. Çünkü onun bahsettiği beygi, Arapça emîr ile Farsça mîr kelimelerine karşılık gelen Türkçe bey kelimesinin Arap alfabesindeki okuma farklılığından ortaya çıkmış bir türüdür. Bu araştırmacının yaptığı açıklamaya dikkatle bakıldığında vergi anlamına gelen kelimenin *beygi* değil Arapça vüçüh kelimesi olduğu görülmektedir. Nitekim kendisinin Farsça olarak verdiği izahatlarda geçen *vüçüh*; Orta, Yeni ve Yakın Zaman Türk-İslâm devletlerine ait belgelerde *vüçuhu'l-‘ayn ve cihât*, *vüçüh-ı ‘alem-dârî* (Kök, 2022, s. 1092), *vüçüh-ı çobân bigi* (Kök, 2022, s. 1201), *vüçüh-ı aĥmâs ve zekevât* (Kök, 2022, s. 1230), *vüçüh-ı resmü’ş-şadâre* (Kök, 2022, s. 1238), *vüçühât-ı ešnâf* (Kök, 2022, s. 1246), *vüçüh-ı râh-dârî* (Kök, 2022, s. 1248), *vüçüh-ı neft ü nemek* (Kök, 2022, s. 1442), *vüçüh-ı cizye* (Kök, 2022, s. 1605) şeklinde tanımlanıp vergi veya ücretin ne ve/veya kim için toplandığını belirten kelimelerden önce kullanılıp vergi ve ücrete karşılık gelen bir kelime olduğu görülmektedir (Merçil, 2021, s. 98).

Yukarıda *çobân bigi*’nin tanımı ve muhteviyatı ile ilgili verilen bilgi ve yapılan açıklamalardan bu verginin hayvanlardan alınan bir vergi türü olduğu konusunda araştırmacıların mutabık olmakla beraber bu hayvanların büyükbaş veya küçükbaş mı olduğu hususunda ise ihtilafa düştükleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu mali terimi tanımlayan Gündüz, Kostikyan, Martirosyan ve Papazyan; *çobân bigi*’nin küçükbaş hayvanlardan tahsil edildiğini ifade ederlerken Fragner ve Minorsky gibi araştırmacılar ise sığırlardan (TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğü’nde sığır kelimesi “geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı” şeklinde izah edilmektedir) alındığı bilgisini vermektedir. Bize göre bu konudaki ihtilaf, çeviri meselesi ve/veya yaz aylarında çıkılıp kış aylarında hayvanlarını soğuktan korumak için kuytularda gidildiği yani aşağıya inildiği yaylak kışlak yerleşim türü ve bu hayvata benimseyenlerin uğraş alanı olan hayvanların türleriyle ilgilidir. Bizi bu kanıya varmaya iten en büyük etken, çoban beyi vergisinin tahsil edildiği boyların yaylak kışlak hayatı sürdürmeleri (Gündüz, 2015, s. 64) ile bu verginin arşiv belgelerinde boy adları ile bir arada zikredilmesidir. Yine bu verginin bir arada zikredildiği vergilerden biri olan *mevâşî*’nin de çoban beyi vergisi gibi, hem davar olarak adlandırılan koyun, keçi hem de mal olarak adlandırılan at, inek, öküz gibi hayvanlardan alındığı bilinmektedir. Konuyla ilgili benzer ikilemin devam ettiği bir diğer husus ise çoban beyi vergisinin tanımlandırılmasıdır. Zira yukarıdaki tanımlarda çoban beyinin bir otlak vergisi/ merâî, hayvan vergisi/ mevâşî, kesim için satılan hayvan vergisi/ tamğa ya da yün/ yapağı vergisi -Papazyan, Safevîler döneminde ordu mensuplarıyla devlet memurlarının üşümemeleri için ahaliden

toplanan kalın kumaş yani yün vergisinin *cavālūji* olduğu bilgisini verir (1956, 229)-olabileceğinin ifade edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili meseleye çözüm getirilmesi için araştırmacılara en doğru bilgileri dönemin birinci elden kaynakları olan devlet yazışma belgeleri vermektedir.

İran Millî Müzesi'nde bulunan, İlhanlı hükümdarı Ebû Said'e ait H. 725/ M. 1325 tarihli iki dilli ve alfabeli yarlıkta *mevâşi*, *kubçur* vergisi ile ilgili olduğu için bu verginin altında zikredilmiştir (Herrmann-Doerfer, 1975, 318). Emir Timür Küregen'e ait H. 24 Muharrem 804/ M. 3 Eylül 1401 tarihli, Farsça yarlıkta *kubçur*, *mevâşi* ve *merâ'i* (Fekete, 1977, s. 71-75), Akkoyunlu Hasan Bey'e ait H. 12 Şaban 874/ M. 14 Şubat 1470 tarihli Farsça fermanda *kubçuriyye*, *mevâşi* ve *merâ'i* (T'abâtâi, 1352, s. 62-67), Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'ın H. 972/M. 1564-5 tarihli vergi kitabesinde *züküt-ı gūsfend*, *mevâşi* (Hinz, 1949, s. 785), Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'in H. Şevval 1106/ M. Mayıs-Haziran 1695 tarihli, Farsça fermanında *çobân bigi*, *mevâşi*, *merâ'i* (Puturidze, 1962, s. 52-54), Afşarlar hükümdarı İbrahim Şah'ın Zilhicce 1161/ Kasım 1748 tarihli, Farsça fermanında ise *çobân bigi*, *merâ'i* ve *mevâşi* (Kostikyan, 2008, s. 173) olmak üzere farklı vergilerin var olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıdaki hükümdar buyruk belgelerinden bilhassa Safevî ve Afşarlar dönemine ait olanlarda *çobân bigi*'nin hayvan sahiplerinden alınan *merâ'i* ve *mevâşi* ile Timürlü ve Akkoyunlu belgelerinde ise *kubçur*, *mevâşi* ve *merâ'i* vergileri ile yan yana zikredilmesi ilgili verginin tanımı ile ilgili olarak yapıp da aynı anlam veya içerikteki vergilerin mükelleflerden başka bir adla tahsil edilmesinin mantık dışı bir uygulama olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum bizi *çobân bigi* vergisinin bir arada zikredildiği diğer hayvan vergileri üzerinde tekrar düşünme ve konuşmaya sevk etmektedir.

Söz konusu vergilerden ilki olan *kubçur*'un İlhanlı yarlıklarında *kubçur* veya *şümâre-i kubçur* 'hayvan sayım vergisi', Çobanlı, Timürlü ve Akkoyunlu hükümdar buyruk belgelerinde ise genellikle *taphur* 'hizmet ve çalışma yükümlülüğü' vergisi ile birlikte kullanıldığı belirlenmiştir (Kök, 2022, s. 2178). Timürlü, Akkoyunlu, Safevî ve Devlet-i Nadiriyye dönemine ait belgelerde *merâ'i* 'mera vergisi' ile bir arada zikredilen (Kök, 2022, s. 1187) *mevâşi*'ye Hasan Bey Kanunlarında da tesadüf edilmektedir (Kök, 2022, s. 2188). Kaynaklar *mevâşi* vergisinin 1500 yılında İran'ın doğusunda *pây-i gāvâne* adı verilen ve 'sığır vergisi' anlamına gelen vergi ile aynı anlama geldiğini bildirmektedir. Safevîlerin ikinci hükümdarı Şah I. Tahmasb'ın, şeriatın reddettiği ticaret ve zanaat vergilerini yürürlükten kaldırdığını belirttiği fermanında *züküt-ı gūsfend ve mevâşi belde ve bölükât ve vilâyât ve dâru's-sulh ve*

sevku'd-davāb 'belde, bölükler ve vilayetlerin *gūsfend* "koyun" ve *mevāşi* "davar vergileri" zekatlari, mezbaha ve koşum hayvanlari pazari vergileri' (Hinz, 1949, s. 784-790) adıyla, İslâm'ın şartlarından biri olan zekat ile birlikte yorumlanıp gizlense de daha sonra yani H. 972/ M. 1565'te dinen uygun olmadığı gerekçesiyle tamamen kaldırılmıştır: *esb ve gāv ve gūsfend ve ulağ* 'at, sığır, koyun ve oğlak' (Hinz, 1949, s. 791-793). Yukarıdaki bilgiler çoban beyinin sürü olarak beslenen ve muayyen bir miktarda sürüsü olan hayvan sahiplerinden kışlak, yaylak ve mera resmi gibi ve onlarla birlikte, hayvan başına alınan bir vergi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

1.2. Çoban Beyi Vergisinin Hesaplanması ve Tahsili

Çoban beyi vergisinin miktarı hususuna gelince Safevîlerin Revan Beylerbeyi Keyhüsrev Han (1647-1652) tarafından imzalanan, Eylül 1647 tarihli fermanında Üç Kilise Manastırı'na ait bağlar, değirmenlerden alınan *mālucihāt* ve küçükbaş hayvanlardan alınan *çōbān bigi* vergisinin bir yıllığına Katolikos Flippos'a inam olarak bağışlandığı bilgisi yer almaktadır. Bu fermanında bağlardan alınan *mālucihāt* vergisinin miktarı 33.411 dinar, değirmenlerden alınan *mālucihāt* vergisinin miktarı 14.283 dinar, dokuz yüz elli büyükbaş hayvandan alınan *çōbān bigi* vergisinin miktarı ise 52.250 dinar olarak kaydedilmiştir. Bu fermanındaki kayıtlardan Safevîler devrinde her hayvandan aşağı yukarı 5,5 dinar *çōbān bigi* vergisi tahsil edildiği anlaşılmaktadır (Şabiyev, 2011, s. 85) (yazar 5,5 ile 950'yi yanlış çarpımın sonucu 52.250 sayısına ulaşsa da bu kabul edilebilir bir miktar olmayıp vergi miktarının 5.225 dinar olması icab eder). Yine Safevîlerin Revan Beylerbeyi Keyhüsrev Han (1647-1652) tarafından imzalanan, 1649 tarihli fermanında o yıllarda Revan Beylerbeyi arazilerindeki her taş değirmeni ile üzüm bağından 1.587 dinar alınırken koyun başına 2,35 dinar çobanbeyi vergisi tahsil edildiği öğrenilmektedir (Martirosyan, 1990, s. 236). Yukarıda çoban beyi vergisinin tanımı ile ilgili bilgi veren Papazyan da çoban beyinin XVII. yüzyılda koyunlar için hayvan başına 2,5-3,5 dinar oranında tahsil edilen bir vergi olduğunu bildirmişti (1972, s. 276). Bu bilgiler Safevîlerde büyük ve küçükbaş hayvanlardan tahsil edilen çoban beyi vergisi miktarının farklı olduğu neticesini tespiti olanak sunmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki bilgiler, Safevîler döneminde büyükbaş hayvanlardan genellikle 5,5 dinar, küçükbaş hayvanlardan ise 2,35-3,5 dinar arasında bir meblağın çoban beyi vergisi olarak tahsil edildiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlıların H. 932/ M. 1526 tarihli Çermik Sancağı ile ilgili bir kanun-nâmesinde âdet-i aġnâm veren reayadan çobanbeği vergisi alınmaması emredilirken (OKHT-V, s. 472-473) Osmanlıların H. 943/ M. 1537 tarihli Bağdad Eyaleti ile ilgili

bir kanun hükmünde koyun sahiplerinden üç yüz koyundan bir koyunun çobanbeği olarak alındığı, bu verginin tahsili ile görevlendirilen kimselerin her sürüden üç akçe daha talep ederek halka zulmettikleri bildirilmektedir (OKHT-V, s. 156). Osmanlılara ait H. 946/ M. 1540 tarihli Musul Sancağı ile ilgili bir kanun-nâmede ise reaya taifesinden iki koyuna bir akçenin ağnam resmi alınmak üzere kaydolunması; ancak çobanbeği vergisinin kaldırıldığı belirtilmektedir (OKHT-V, s. 217). Benzer hüküm Diyarbakır Eyaleti umumî kanun-nâmesi'nde de yer alırken burada farklı olarak çoban beyi vergisinin sadece göçebeler üzerinden alınması hükmü kayıtlıdır (OKHT-V, s. 447). Yine Diyarbakır Eyaleti ile ilgili umumî kanun-nâmelerinden biri olan H. 947/ M. 1540 tarihli Bozulus Kanun-nâmesi'nde Bozulus'un çobanbeği vergisinin önceleri Karaulus ile birlikte tahsil edilirken tahsil işlemleri esnasında ortaya çıkan güçlük, kargaşa ve meseleler nedeniyle bu iki ulusun muhasebesinin birbirinden ayrılarak ayrı ayrı alınmaya başlandığı, Bozulus'un Berriye Kışlağı'nda bulunduğu zamanlarda yüz koyunda on yedi akçenin çobanbeği, on yedi akçenin kışlak resmi, altı akçenin ise der-âmed adıyla eminlere ödenirken Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde birleştirilerek yirmi akçenin kışlak resmi, yirmi akçenin de çobanbeği vergisi olarak yüz koyunda yirmi akçeye çıkarıldığı bildirilmektedir (OKHT-V, s. 459-460). Bununla birlikte Safevîlerin Doğu Anadolu hâkimiyetleri sürecinde Erzurum ve Pasin yaylalarına hayvanlarını çıkaran Bozulus tayfalarından çobanbeği hakkı adıyla 300 koyundan bir koyunu bu adla tahsil ettikleri görülmektedir (OKHT-V, s. 538). Araştırmacıların ve kaynakların aktardığı bu bilgiler, aynı uygulamanın bölgenin Osmanlıların eline geçmesinden sonra da sürdüğünü göstermektedir. Ancak yukarıda verilen bilgiler Osmanlı Devleti'nde önceleri bu verginin, sürü olarak hesaplanan hayvandan koyun olarak alınırken daha sonraları nakdî olarak her küçükbaş hayvandan 0,5 dinar alındığını ortaya koymaktadır.

Çoban beyi vergisinin kimler tarafından tahsil edildiği hususunda TM'de *çobân bigi*'nin tahsilinin Safevîler döneminde zabitanüvis adı verilen memurlar tarafından yapıldığı bilgisi yer almaktadır (Veliyeva, 2007, s. 348). Nitekim Safevî hükümdarı Şah Süleyman'ın H. Cemaziyelevvel 1094/ M. Nisan-Mayıs 1683 tarihli Farsça fermanındaki *zâbit-ı vech-i çobân bigi-i Añlî Pâydar* 'Añlî Pâydar (karyesinin) çobân bigi ücretinin zâbiti' ifadesi bu bilgiyi desteklemektedir (Puturidze, 1962, s. 32-33). Osmanlılarda ise bu vergi merkezî hükümet tarafından çobanbeği adı verilen biri tarafından yaylak ve kışlakta mirî adına tahsil edilerek Diyarbakır hazinesine teslim edilmekteydi (Gündüz, 2015, s. 70).

1.3. Çoban Beyi Vergisinin Etimolojisi ve Yapısı

Safevî, Afşarlı, Osmanlı gibi devletlerin ferman ve hükümlerinde hayvanlarla ilgili geçen çoban beyi vergisinin kökeni ve yapısı üzerinde durmakta fayda vardır. Terimi meydana getiren kelimelerden ilki, Farsçadan Türkçeye ödünçleme bir kelime olup ‘sürüleri güden ve otlatan kimse’ anlamına gelir. *Çōbān/ çōpān* < *şubān* kelimesindeki Farsça **-bān** ‘bakan, tutan’ son eki bu kelimenin türemiş bir kelime olduğu izlenimi vermektedir. Zira aynı dildeki ‘deveci, develeri götüren adam’ anlamına gelen *arvan* < *sarvan* < *sārvān* < *sārbān* < *sār* ‘deve’ + *bān* ‘bakan, tutan’ kelimesi ile bahçıvan anlamına gelip Farsça *bāğ* ‘bahçe’ ile **-bān** ‘bakan, koruyan, muhafaza eden’ anlamındaki son ekten meydana gelen *bāğbān* kelimeleri de aynı ek ve yöntemle yapılmış kelimelerdir (Tietze, 2016-II, s. 244; Tietze, 2016-I, s. 548).

Clauson, çoban kelimesinin ilk anlamının “küçük memur, köy yöneticisi” olduğunu ileri sürüp en erken IX. (?) yüzyılda Proto-Bulgarcada ortaya çıktığı, Macarcada ve Slav dillerinde zupan (jupan) şeklinde bir kelimenin var olduğu, anlamının “bir bölgenin yöneticisi” olduğu; ancak bu kelimenin Farsça çupan ‘çoban’ kelimesi ile ilişkili olmasının mümkün olmadığı ve Rusçada chaban şeklinde alıntı bir kelimenin var olduğu bilgilerini aktarır (1972, s. 397-398). DLT’de çupan ‘köy büyüğünün yardımcısı’ maddesinin yer alması Clauson’un işaret ettiği bu bilgiyi doğrulamaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 629). Muîn ise Farsça sözlüklerde Pehlevicede *šūpān*’dan geldiği belirtilen kelimenin *čūpān* ve *šobān* biçimlerinde yazılıp *nigehbān-ı gelle-i gūsfend ü gāv* “sığır ve koyun sürüsü bakıcısı” olarak anlamlandırıldığı bilgisini aktarır (1371a, s. 1319; 1371b, s. 2013).

Kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak Eren, İngilizce *cow* > *gov* > *gō’ya* kadar götürdüğü bir gelişme öne sürerek bu kelime ile Farsça **-bān** son ekinin birleşimi ile bu kelimenin teşekkül ettiği bilgisini verir (1999, s. 396-397). Osman Nedim Tuna’nın Sümerce şulpae-sipad fikrini savunan Gülensoy, çoban kelimesinin Türk lehçelerindeki karşılıklarını sıralayıp Sümerceden alınmış olma ihtimali üzerindeki belirsizliklerden bahsettikten sonra onun Türkçedeki çoban-çulpan kelimeleri ile ilişkili olabileceği üzerinde durur (2007, s. 246-249). Nişanyan, çoban kelimesinin Orta Farsça ve Pehlevicedeki fşu-pāna kelimesinden geldiğini, buradaki fşu kelimesinin ‘davar’, +pāna ‘koruyan, gözeten’ anlamlarının bulunduğu bilgisini aktarır (2009, s. 113). Nişanyan’ın bu izahı fonolojinin çıkış noktası aynı olup birbirine benzer seslerin birbirine gelişmesi kuralı konuyla ilgili daha makul bir delil olarak görülür. Benzer nitelikte olan xš ve fş ünsüz çiftlerinin ç’ye gelişimi doğal olduğunu belirten Doerfer’e göre ise **çōpān** < **şubān** kelimesindeki /ş/ → /ç/

değişimi Türk dilinin etkisiyle ortaya çıkmış olabilir (Doerfer, 1967, s. 108-110; Kök, 2023, s. 659).

Çoban kelimesi daha Türk Kağanlığı'nda 'bekçi, güdücü, koruyucu' anlamlarıyla bir unvan olarak tanıklanırken Tuna Bulgarları ve Macarlarda bir unvan, Peçeneklerde ise bir boy adı olarak geçmektedir (Donuk, 1988, s. 13). Türkçede çoban kavramını karşılamak için hayvan sürülerinin türlerine göre güdücülerini adlandıran *konçı/ koycu/ koyşu, udçı, uyçu, yulkıcı/ julkıcı* ve *sığırtaç* gibi özgün biçimler vardır. Bununla birlikte Orta Türkçe dönemine ait bazı yazma eserlerde *qoymat* şeklinde yazılan ve 'koyuncu, koyun güden, çoban' anlamında bir kelime daha bulunmaktadır (Yüce, 2007, s. 181). XI. yüzyıl sonrası yazılı Türk dili yadigârlarında İslâmiyet'in de tesiriyle Türkçede varlığını hissettirip Türk dilinin umumiyetle İran'a yakın bölgelerinde yaygın olarak kullanılan çoban kelimesinin yine aynı dönem eserlerinden KE'de *çüpân* < Far. çoban (Ata II, 1997: 165), NF'de *çübân* (Ata, 1998, s. 105) şeklinde yazıldığı görülmektedir. Kelimenin Eski Osmanlı Türkçesi döneminde *çopan* < çoban (Tietze, 2016-II, s. 253) ve *çuban* < *çöpân* (Tietze, 2016-II, s. 266) şekillerine de tesadüf edilmektedir. Batı Türkçesinin Eski Osmanlı Türkçesi'nden önceki dönemi için kullanılan Eski Türkiye Türkçesi Dönemi'nde Arapça ve Farsça unsurlar ile çoban kelimesi hakkında Doğan Aksan şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Bu dönem dilinde başlangıçta daha küçük ölçüde olan; ancak zamanla özellikle kültürlü zümre edebiyatında gündün güne artan Arapça ve Farsça etkisi kendisini belli etmekle birlikte kavramlar dünyasının zenginliği yine dikkat çekmekte, bu Türkçenin de bütün gücünü ortaya koyduğu, türetme yollarını ortaya koyma çabası içinde bulunduğu görülmektedir. Örneğin Türkçenin hemen her kesiminde Farsça kökenli çoban kullanılırken Eski Türkiye Türkçesinde 'güden' ve 'güdücü' sözcüklerine rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra kimi kaynaklarda *davar* eri ve *yunt* oğlanı tamlamaları geçmektedir (2013, s. 54).

İşte XI. yüzyıldan itibaren çopan veya çupan şekli ile Türkçe kaleme alınmış eserlerde görülmeye başlanan çoban kelimesi, bugün çağdaş Türk yazı dillerinden Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi'nde *çoban*, Türkmen Türkçesi'nde *çopan*, Başkurt, Kırgız ve Tatar Türkçesi'nde *çaban*, Kazak

Türkçesi'nde *şopan*, Uygur Türkçesi'nde *çopan*, Özbek Türkçesi'nde ise *çopân* (KTLS-I: 136-137) şekilleriyle kullanılmakta ve yaşamaktadır.

Terimi meydana getiren kelimelerden ikincisi olan *bey* kelimesi Türkçenin yazılı ilk belgelerinden itibaren Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçelerinde kesintisiz ve yaygın olarak kullanılagelen bir unvandır. Bu Türkçe kelimenin orijinalinin 'yüz kişinin başı' anlamındaki, Çince *po* kelimesi olduğu ileri sürülmektedir. Blochet ve Kotwicz gibi dilciler de Clauson gibi, kelimenin aslının Çince olduğunu ve Çince *pek* şeklinde geçtiğini ileri sürmektedirler. Bununla birlikte Türkçedeki *bey* unvanının Sasani hükümdarlarına verilen *baga* yani 'tanrı' kelimesinden alıntılanmış olabileceğini iddia eden dilciler de bulunmaktadır. Köprülü ise kökeni ne olursa olsun bu unvanın önce Türkler tarafından kullanılıp daha sonra kuvvetle muhtemel olarak Türkler aracılığıyla diğer Altay kavimlerinin dillerine girmiş alıntı bir kelime olabileceğini ileri sürer. Nitekim Altayistler bu unvan ile Moğolca *begi*, Jüçence *bögin* ve Mançuca *beyle* kelimeleri arasında kesin bir bağ bulunduğunu ifade etmektedirler (Köprülü, 1992, C. 6, s. 12). Türkçenin tarihî seyri içinde birtakım fonetik değişikliklerle Türk toplumunun sosyal yapısında yaşanan gelişmelere paralel olarak anlamında değişikliklerin görüldüğü bu kelime Clauson'un da belirttiği gibi orijinalinde 'bir boyun veya kabilenin başı, yardımcı başkan' anlamına gelip daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak 'koca, nüfuzlu kişi' gibi yeni anlamlar kazanmıştır (1972, s. 322-323). Kelime Türklerin komşu olduğu milletlerle kurduğu askerî, dinî, diplomatik, hukuki, idari, kültürel, mali ve ticari ilişkilerine bağlı olarak yüzyıllarca geniş bir coğrafyada kullanılarak günümüze kadar gelmiştir (Kök, 2023, s. 659-660).

Türk dilinin söz varlığında eskiden beri tanıklanan *çoban* ve *bey* kelimeleri birleştirme veya birleşik terim oluşturma (compounding) yöntemiyle bir araya gelerek (Sager, 1970, s. 72) *çobân bigi* şeklinde yeni bir iktisadi terimi meydana getirmiştir.

1.4. Çoban Beyi Vergisinin Ortaya Çıkış Tarihi

Çoban beyi vergisi, devlet yazışma belgelerinde ayrı ayrı yazılıp -şu ana kadar tespit edildiği kadarıyla- ilk defa Safevî şahlarının fermanlarında tanıklanmıştır. Adı geçen iktisadi terim, bu Türk devletinin ilk hükümdarı olan Şah İsmail'in muhtelif yerlerin Sıçan ve Domuz yılına ait vergilerin tahsili hususunda H. 18 Muharrem 923/M. 10 Şubat 1517 tarihinde ısdar

ettiği Farsça fermanında şu şekilde geçer: *vücūh-ı çōbān bigi-i mahāll-i zeyl* 'ekteki mahallerin çōbān bigi ücretleri' (asnad.org/). Bu verginin daha sonraları Safevilerde idari-askerî görevlilere tevcih edilen *mevācib* ve *hemesāle* gibi maaşların ödemeleriyle ilgili buyruk belgelerinde sıkça geçtiği görülmektedir. Kök'ün hazırlamış olduğu doktora tezinde Safevî dönemine ait maaş tevcihi ve tahsil buyruk belgelerinde söz konusu verginin *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i Şirvān* 'Şirvan'ın çōbān bigi ücret gelirlerinden' (1375), *vücūh-ı çōbān bigi-i tümen-i Naḥçwān* 'Naḥçivān tümeninin çōbān bigi ücretleri' (1427), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi ğāziyān-ı Kaçar* 'Kaçar gazilerinin çōbān bigi ücretleri gelirlerinden' (1445), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i Kāra Bāğ* 'Kāra Bāğ'ın çōbān bigi ücretleri gelirlerinden' (1492), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i Gence ve Kāra Bāğ* 'Kāra Bāğ ve Gence'nin çōbān bigi ücretleri gelirlerinden' (1492), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i cemā'at-i Şemse'd-dīnlü* 'Şemseddīnlü halkının çōbān bigi ücreti gelirlerinden' (1528) şekillerinde tanıklandığı bilgisi yer alır. Buradaki ifadelerin, kendisine *hemesāle* veya *mevācib* tevcih edilenin masraflarının yani maaşlarının gelir kaynağı ve hangi mahale ait vergi gelirlerinden sağlandığına işaret eden kullanımlar olduğu anlaşılmaktadır. Zira dönem kaynakları Safevilerde ordu mensuplarının *hemesāle* ve *mevācib*lerinin ikta edilen bölgenin *çōbān bigi*, *tenbākū-fürüşī*, *rāh-dāri* gibi vergi gelirlerinden ödendiği bilinmektedir (Kök, 2022, s. 261). Bu maaşlar ile vergilerin hangi döneme ait olduklarının ise genellikle On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre adlandırıldığı tespit edilmektedir (Kök, 2022, s. 380). Bununla birlikte Safevî hükümdarı Şah Sultan Hüseyin'in, biraderi Çelebi Big'in yerine *ḥāssa-i şerife gulāmları* arasına alınan Hātem oğlu Şāfiḥān Big'in *mevācibinin* ödemesinin nasıl ve nerelerden sağlanacağını buyurduğu Şaban 1125/ Ağustos-Eylül 1713 tarihli, Farsça fermanın bu verginin ilgili dönemde devlet tarafından muayyen bir bedel karşılığında müstecirlere icar verilebildiğini ortaya koymaktadır (Puturidze, s. 1962, s. 69-70). Bu durum, Safevî devlet maliyesinin yavaş yavaş aynı ve hizmet şeklindeki ödemelerinin nakdi vergilere dönüştüğünü yani merkezi idarenin mükelleflerden aynı ödeme yerine nakdi ödeme talep ettiğini gösterir: *müste'cir-i vücūh-ı çōbān bigi-i Naḥçwān* 'Naḥçivān'ın çōbān bigi ücretinin müsteciri' (Puturidze, 1962, s. 69-70). Nitekim Safevî şahı I. Abbas zamanında sadece Horasan eyaleti devlet hazinesine yılda yaklaşık 20.000 Irak Tümenini *çōbān bigi* vergisi olarak ödemiştir. Verilen bu bilgi söz konusu verginin burada nakit olarak

tahsil edilmekte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Chardin 17. yüzyılın sonlarında *çobân bigi* vergisinin koyunlar için aynı olarak ödenmesi gerekirken kuzulardan yedide bir ve yapağı ürünlerinin ise tamamından tahsil edildiğini bildirmektedir. Bu hesaplamada taylar sözde daha adil bir hesaplamayla tahmini değerlerinin üçte biri oranında nakit olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir uygulamayla bu dönemde *çobân bigi* vergisinden elde edilen gelirin doğrudan yararlanıcısı her halükarda hükümdar olmaktadır (Fragner, 2006, s. 539).

1.5. Çoban Beyi Vergisinden Muafiyet

Türk devletlerinin tebasına uyguladığı vergi sistemi içinde vergi muafiyeti ve kolaylık gösterme ile ilgili çeşitli uygulamalar bulunmaktaydı. Bilhassa hükümdar ailesi, seyitler, ruhbanlar, askerî zümreler ile tüccarlar bunlar arasında yer almaktaydı (Özyetgin, 2004, s. 31-34). Çalışmamızla ilgili olarak Afşarlar Devleti hükümdarı İbrahim Şah'ın Kara Kilise'ye ait vakıf arazilerinin her türlü vergiden muaf olduğunu bildirmek için kilisenin rahibi Minas Halife'ye verdiği H. Muharrem 1161/ M. Ocak 1748 tarihli fermanında bu vergi adının geçmesi zikredilen verginin bu dönemde de var olduğu ile kimlerin ondan muaf tutulduğunun anlaşılması hususunda araştırmacılara yardımcı olmaktadır (Kostikyan, 2008, s. 311). Yine Üç Kilise mabedinin dinî lideri Aleksandır'ın arzı üzerine ısdar olunan H. 4 Ramazan 1168/ M. 14 Haziran 1755 tarihli hükümdeki *vech-i çobân bigi merâ'î ve mevâşî ez-ânhâ bâz-yâft neşüde* 'onlardan çoban beyi, merâî ve mevâşî (adı altında bu) vergiler alınmadı' ifadeleri Ermeni din adamlarının bu ve bunun gibi vergilerden muaf tutulduklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte aşağıda verilen aynı hükümdeki sözlerin hem selef Türk devlet ve hükümdarları tarafından verilen belgelerin daha sonraları yeni Türk devleti ve onun hükümdarı tarafından tasdik ve tekit edilerek yürürlükte ve geçerlilikte olduğunu belirtmekte hem de Türk devletleri ile mali teşkilatlarının devamlılığına işaret etmektedir:

li-hazâ muqarrer fermüdüm ki der her bâb ez-ķarâr-ı erkâm-ı pâdişâhân-ı selef ve ahkâm-ı hükkâm ve erbâb-ı ihtiyâr-ı mâzî bâ ânhâ sülûk-ı meslûk dâşte vücûhî ki ķabl ezîn be-tahfif muqarrer bûde hâl nîz be-tahfif muqarrer dânenend ve ânçi ma'mûl nebûde ez-ânhâ bâz-yâft şûd hâl nîz mutâlebe-i ânâ mevķûf kerde ķizî ez-halife-i mezbûr ve 'amele ve hademe-i Üç Kilisa negirend ve be-hiç vech mine'l-vücûh

ez-hüküm-i muqarrerî 'udül nekerde ez-fermüde tahallüf neverzend ve der-'uhde şinâsend³ (Kostikyan, 2008, s. 342).

1.6. Çoban Beyi Vergisinin Tanıklandığı Sahalar

Çoban beyi vergisinin tanıklandığı bölgelere bakıldığında Osmanlı'ya bağlı Diyarbakır Beylerbeyliği'nin mukataa gelirleri arasında mukataa-i aşair-i çobaniyye-i Kara Ulus adıyla bir gelirin var olduğu belirtilmektedir (Başarır 2014: 260). Yine hayvan sürüleri var olan Bozulus, Dulkadirli, Karaulus ile Şam Türkmenlerinin devlete aded-i ağnam, aded-i resm-i kışlak, resm-i yaylak'ın yanı sıra çoban beyi/ resm-i çobaniyye/ aded-i çobaniyye adıyla bir vergi daha vermeleri (Barkan, 1943, s. 143-144; Başarır, 2014, s. 262) söz konusu verginin hem Osmanlı'daki varlığına hem de Osmanlı'nın egemen olduğu hangi bölgelerden tahsil edildiğine dair önemli bilgilerdir. Bunlara ilaveten Osmanlı tarihçileri XVI. yüzyılda Osmanlı'nın Erzurum eyaleti ile Pasin sancağında yaşayan Kızılbaş tayfa mensuplarının 100 baş koyuna bir baş koyunu yaylak resmi, üç yüz baş koyuna karşılık bir baş koyunu ise çoban beyi ya da çobaniyye resmi olarak devlete ödemekle mükellef olduklarını bildirmektedir (Başarır, 2014, s. 259). Osmanlılara ait 1540 tarihli bir kanun-nâmede sürü sahiplerinin, sürülerini çölde (berriyye) kışlattıkları zamanlarda onlardan kışlak resminin yanı sıra her yüz koyuna yirmi akçe tutarında bir meblağın çoban beyi rüsümü olarak talep edildiği bilgisi kayıtlıdır (Barkan, 1943, s. 140-144; Başarır, 2014, s. 262). Bunlara ilaveten Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarı ile Eğin zabiti Mustafa ve Nusaybin zabiti Ali'ye yazılıp bugün BOA'da kayıtlı H. 12 Ramazan 1022/ M. 26 Ekim 1613 tarihli hükümlerde gelirlerinin direkt olarak hazineye aktarılan çoban beyi vergisinin tahsili, tahsilinden sonra nerenin hazinesine teslim edileceği, bu işler için vazifelendirilen çoban beyi adlı memura hiçbir zorluk çıkarmadan kolaylık gösterilmesine dair ifadeler bulunmaktadır (BOA MD no: 80, 152/ 391, 392; Şahin, 2018, s. 113).

Daha önce verilen bilgiler çoban beyi vergisine Safevîler, Afşarlar ve Kaçarların yanı sıra Osmanlı mali sisteminde de tesadüf edildiğini göstermektedir. Gündüz, bu duruma sebep olarak Akkoyunluları işaret etmektedir (2015, s. 70). Onu bu kanıya yönelten gerekçe ise söz konusu Türk boylarının daha önce Akkoyunlu Devleti'ne tâbi olmaları ve onların yaşadıkları coğrafyaların bu devletin idaresi altında bulunmasıdır.

³ bundan dolayı buyurduk ki selef padişahların yazıları ile mazinin insiyatif sahipleri ve hâkimlerinin hükümlerinden âdet olduğu üzere daha önce hafifletilmesi buyrulan vergilerin şimdi de hafifletilmesinin buyrulduğunu bilsinler. Böylece mutad olmadığı için onlardan talep edilmesin. Şimdi de adı zikredilen halife ve Üç Kilise çalışanları ile amelelerinden alınması kaldırılan bu talepleri tutmasınlar. Asla ve kat'a (kendilerine) buyrulan hükümden sapmasınlar, emredilenei değiştirmesinler. Bu konuda yükümlülüklerini öğrensinler.

Ancak ne Akkoyunlu arşiv belgeleri ne de dönem kaynaklarında bu isimle bir vergiye tesadüf edilmemiştir. Yine Gündüz'ün, çoban beyi vergisinin sadece Anadolu'nun doğusunda bulunan Bozulus, Karaulus, Şam Türkmenleri gibi göçebe teşekküllerden tahsil edildiği iddiasının (2015, s. 70) yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim bu vergi, Osmanlının sadece Doğu Anadolu bölgesinde değil, Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Suriye ve Irak topraklarında da tanıklanmaktadır. Yine bu verginin tahsil edildiği boylar sadece Anadolu'nun doğusunda değil adları tek tek sayılan coğrafyalarda da yaşamaktaydılar. Büyük Selçuklu İmparatorluğundan itibaren Akkoyunlu, Safevî, Avşar, Kaçar, Osmanlı gibi Türk devletleri bu sahanın tamamı veya bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Bu saha, aynı zamanda ortak veya komşu coğrafyalarda kurulan bu Türk devletlerinin hâkimiyet kurmak için birbirleri ile rekabete giriştikleri alandır. Yine bu Türk devletlerinden Safevîlerin Akkoyunluların mirasçısı, Afşarların Safevîlerin mirasçısı, Kaçarların da Safevîler döneminde Sad Çukuru, Karabağ ve Revan dolaylarında yaşayıp Safevîlerin uç beyi olarak görev yaptıkları bilinmektedir (TAAA-I, s. 86). Bu bilgiler, çoban beyi vergisinin tanıklandığı Türk devletlerinden bazılarının farklı dönemde varlık gösterse bile aslında aynı teşkilatın temsilcileri olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu verginin Osmanlılara Akkoyunlular kanalıyla geçmiş olduğu iddia edilse de mevcut bilgiler bu vergi adının ilk defa Safevî mali sisteminde geçtiğini ortaya koymaktadır. Farklı kültürlerin bir arada bulunduğu coğrafyada kurulan Safevîlerden, aynı gelenekten gelen Afşarlara ve Kaçarlara tevarüs ettiği, Osmanlı'ya ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Musul ve Şam'ın daha önceleri Safevî idaresinde olan bölgeler olması münasebetiyle Safevîler kanalıyla Osmanlılara geçmiş olma ihtimali şimdilik daha makul görünmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak çoban beyi, dilimize Farsçadan girmiş olan çoban ile Türkçe bey kelimelerinin birleşmesinden teşekkül eden, iktisat ile ilgili birleşik bir terimdir. Söz konusu terim, Osmanlı arşiv belgelerinde *çobaniyye*, *âdet-i çobaniyye* veya *âdet-i çobanbeyi*; Safevî, Afşarlar, Kaçarlar ve Azerbaycan Hanlıklarında ise *çobân bigi* olarak geçtiği tespit edilmiştir.

Çoban beyi vergisinin mükelleflerinin, hayvancılıkla uğraşan ve il ya da ulus adıyla gruplandırılarak boy, oymak ve oba şeklinde teşkilatlanmış, yaylak ve kışlak hayat tarzını benimseyen göçebeler olduğu belirlenmiştir. Hayvan sahibi göçebelerin beslediği hayvanlar üzerinden belirli bir miktarda çoban beyi vergisi alınırken tahsilat döneminin yine hayvancılıkla uğraşan göçebelerden alınan resm-i kışlak ve resm-i

yaylak gibi vergilerle aynı zamana tesadüf ettiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca ilgili verginin bu vergilerle bir arada zikredilmesi söz konusu vergilerin birlikte hesaplanmaya devam edildiğine işaret eden delillerdir.

Çoban beyi vergisinin miktarının Safevîlerde büyükbaş hayvanlardan 5,5 dinar, küçükbaş hayvanlardan ise 2,35-2,5 dinar; Osmanlı Devleti'nde ise önceleri her üç yüz koyuna bir iyi koyun, daha sonraları ise her yüz koyuna yirmi akçe ki bu da davar başına 0,5 dinar olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu miktarın zaman ve bölgeye göre değişiklik arz edebildiği tespit edilmiştir.

Hesaplama at, inek, keçi, koyun gibi hayvanların sayılarına göre bu verginin mükellefi olan her tayfa ismen zikredilmek suretiyle tayfanın adı ve ödemekle mükellef olduğu çoban beyi vergisinin tutarı şeklinde tespit edildikten sonra alındığı görülmektedir. Çoban beyi vergisinin hangi döneme ait olduğu; Osmanlılarda Hicri Takvim, Safevî, Afşar ve Kaçarlarda ise On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre adlandırıldığı tespit edilmiştir.

Çoban beyi vergisi; dinî, ekonomik, mali ve sosyal nitelikler taşıyan vergi kurumunun nitelik ve amaçlarında devletin işlevlerindeki değişikliklerle eşzamanlı olarak dinamik bir biçimde yaşanan sürekli değişimler neticesinde ilk defa Safevî dönemi arşiv belgelerinde tanıklanmıştır. Bununla birlikte bu mali terim, daha önceleri Safevî hâkimiyetinde olan topraklar ile bu devlete tâbi bulunan buradaki tayfaların Osmanlıların idaresine geçmesiyle Osmanlı vergi sisteminde de görülmeye başlanmıştır. İncelenmeye esas alınan vergi türüne Safevî ve Osmanlıların yanı sıra Afşarlar, Kaçarlar ve Azerbaycan Hanlıkları mali teşkilat yapılarında da rastlanmıştır.

Çoban beyi vergisinin tahsilini Safevîlerde zabıtanüvis adı verilen vergi memurları yaparken Osmanlılarda bu görevi çobanbeği adı verilen kimseler yürütmüştür. Türk vergi sisteminin özelliklerinden biri olan muafiyet ve kolaylık gösterme, çoban beyi vergisinde de kendini göstermiş, bu nedenle bilhassa din adamları bu vergi kaleminden muaf tutulmuşlardır.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

BOA MD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri no: 80, 152/391.

BOA MD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri no: 80, 152/392.

Telif Eserler

Akdağ, M. (1959). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Yapısı-I*. Ankara: Barış Yayınevi.

Aksan, D. (2013). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Allsen, T. T. (1987). *Mongol imperialism the policy of Grand Qan Mongke in China, Russia and Islamic Lands*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Arcak, A. - İmsel, T. (1970). *Mer'a ve Yayla Davaları, Köy Orta Malları, İdari Sınır Anlaşmazlıkları*. Ankara: Güneş Matbaacılık.

Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis-Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydoğmuşoğlu, C. (2013). Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilâtı'nda Yapılan Düzenlemeler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 204, 1-22.

Barkan, Ö. L. (1941). Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar. *Tarih Vesikaları*, S. 2, Ağustos 1941, C. I, 91-106.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Başarır, Ö. (2014). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Malî Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 251-284.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 483-511.

DBAT. (2010). *İsgəndər Bəy Münşi Türkman Dünyanı Bəzəyən Abbasın Tarixi (Tarixə-abmarayə-Abbasi)*. (Şahin Fərzəliyev, Terc.). Bakı: Şərq-Qərb.

- Ələsgərova, Nigar Qabil qızı (2017). Qarabağ Hanlığında Xüququn Xüsusiyyətləri. *Qanun* 05(271), 10-14.
- Əliyev, F.-Əliyev, M. (2007). *Naxçıvan Xanlığı*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Əliyev, F.- Həsənov, U. (2007). *İrəvan Xanlığı*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Fragner, B. (2006). Social and Internal Economic Affairs. Peter Jackson and Laurence Lockhart (Ed.). *The Cambridge History of Iran Volume 6 The Timurid and Safavid Periods* içinde (s. 461-567). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fekete, L. (1977). *Einführung in die Persische Paleographie: 101 Dokumente*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündüz, T. (2015). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1560"*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Herrmann, G. (1986). Zwei Erlasse Shah Isma'îls I. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Band 19*, 287-312.
- Herrmann, G. – Doerfer, G. (1975). Ein persisch-mongolischer Erlaß aus dem Jahr 725/ 1325. *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 125(2), 317-346.
- Hinz, W. (1949). Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 13(52), 745-793.
- Karadeniz, Y. (2019). *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1977). *Osmanlılarda Vergi Sistemi*. İstanbul.
- Kazıcı, Z. ve Şeker, M. (1981). *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul.
- Kostikyan, K. P. (2008). *Persian Documents of the Matenadaran-IV*. Yerevan.
- Kök, A. (2022). *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kök, A. (2023). Türk Devlet Yazışma Belgelerine Göre Bey Unvanı ve Türevleri. P. Küçüker ve İ. Uçar (Ed.). *XV. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 19-21 Ekim 2023 Bildiri Kitabı* içinde (s. 645-663). Ankara: Asos Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (1992). *Bey. İslâm Ansiklopedisi*. (C. 6, s. 11-12). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KTLS: (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü-I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. (1995). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington: Indiana.
- Martirosyan, A. U. (1990). *Armyanckie Poseloniya na Territorii Irana v XI-XV vv.* Erevan: Ayastan.
- Memmedov, S. (1982). *Azərbaycan XV. – XVIII. Esrin I. Yarısında*. Bakı.
- Merçil, E. (2021). *Selçuklularda Vergiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Muîn, M. (1371a). *Ferheng-i Farsî-I*. Tahran.
- Muîn, M. (1371b). *Ferheng-i Farsî-II*. Tahran.
- Musəvi, T. M. (1965). *Orta Əsr Azərbaycan Tarixinə Dair Fars Dilində Yazılmış Sənədlər*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Musevi, T. M. (1977). *Orta Əsr Azərbaycan Tarixinə Dair Farsdilli Sənədlər (XVI-XVIII Esrlər)*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin Soy Ağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- OKHT-V: Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-V. Kitap*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- OKHT-VII: Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-VII. Kitap*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Onullahi, S. M. (1982). *XIII – XVII Esrlerde Tebriz Şehrinin Tarihi*. Bakı.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav.
- Papazyan, A. D. (1972). *Agraniye Otnoşeniya v Vostoçnoy Armenii v XVI-XVII Vekah. İzdatelstvo an Armayanskoy SSR* Erevan.

- Petrushevsky, I. P. (1968). The Socio-Economic Condition of Iran Under The İlkhans. *The Cambridge History of İran*. (C. V, s. 483-537). Cambridge: Cambridge University Press.
- Puturidze, V. S. (1962). *Persidskiye İstoriçeskie Dokumentı v Knigahranilişçah Gruzii-II*. Tbilisi.
- Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schurmann, H. F. (1956). Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 19(3-4), 304-389.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Steingass, F. J. (1963). *A Comprehensive Perssian-English Dictionary*. London.
- Şabiyev, B. Ş. (2011). Fərmanlar Çuxur-Səəd Tarixi Üzrə Mənbə Kimi (XVII əsr). *Bakı Universitetinin Xəbərləri No: 3, Humanitar elmlər seriyası 2011, UOT 94(479. 24)*, 81-88.
- Şahin, İ. (2018). Göçebe Uygarlığında “Çoban” ve “Çobanlık”. H. Selvi, İ. Şirin, M. B. Çelik, A. Yeşildal ve R. Narin (Editörler). *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri-I* içinde (s. 107-115).
- TAAA-I. (2019). *Târih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*. (Ali Genceli, Terc.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2007). 1540 (H. 947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili. *Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları*. 2(2), 632-653.
- Taşkın, Ü. (2013). Rüsûm-ı Örfiye. *Tarih Okulu*, 14, 55-73.
- Tihonov, D. İ. (1958). *Nalogi i Nalogovie Termini v Uygurskom Gosudarstve (Tsentral'naya Aziya IX-XIV vv)*. Akademia Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, Uçenie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya, Tom XVI. Moskva, 52-77.
- TMEN. (1963-1975). *Doerfer, Gerhard, Türkische Und Mongolische Elemente im Neupersichen (TMEN) I-IV*. Wiesbaden.
- Togan, A. Z. V. (1931). Mogollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. İstanbul: Evkaf Matbaası.

Veliyeva, Z. (2007). *Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e göre)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüce, N. (2007). Orta Türkçe'deki +MAT Eki. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 181-190.

Zərinəzadə, H. H. (1962). *Fars Dilində Azərbaycan Sözləri (Səfəvilər Dövrü)*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.

İnternet Kaynakları

https://asnad.org/media/facsimiles/sanad_000962-01.jpg

Summary

As a result, since animal husbandry constitutes an important aspect of the lives of nomadic societies such as Turks, Turkish language, literature, clothing, culture, finance, mythology, music, art, sports, sociology and management have come to the fore. In the vocabulary of both the historical and modern Turkish language, the authorities and professional groups in charge of raising the animals used by the ruler in communication with the birds of prey, such as falconer, birdman, birdman head/ birdman beyi/ mîr-i şikâr başı-gerî, parsçı, a unit of time measurement used to indicate time by dividing it into twelve-year periods, measurement terms such as horse, camel, donkey, mule and cattle load to indicate the amount of weight, In addition to the onguns, which are considered animal ancestors/mothers such as lions, hawks, falcons, eagles, tigers, falcons, which are associated with descent in Turkish myths, the species of animals have also led to the formation of taxes related to grazing, preservation, slaughter and trade. One of the financial terms related to animals in the Turkish language is the shepherd's lord tax, which is encountered in the financial system of the new Asian Turkish states and khanates. Çoban beyi is a compound term formed by the combination of the words çoban and Turkish bey, which entered our language from Persian. The financial term in question is also mentioned in Ottoman archival documents as çobaniyye, âdet-i çobaniyye or âdet-i çobanbeyi. In that case, this tax is a type of tax that is collected in a certain amount on the animals fed by the nomads who are engaged in animal husbandry and are grouped by the name of province or nation and organized in the form of tribes, tribes and obas. Sources state that the amount of these taxes is one good sheep for every three hundred sheep in the highland picture, and twenty coins for every hundred sheep in the winter sheep picture and the shepherd lord tax. However, the sources examined and the researches conducted have shown that the amount in question may vary according to time and region. It is recorded in the sources that the time of collection of the shepherd lord tax coincides with the period when the nomads go to the plateau, which is the seasonal mobility they are in, and go down to the winter, where they are located, in order to sustain their lives. However, it has been determined that the situation related to where the tax will be paid may cause problems from time to time and put the people in a difficult situation, which may lead to complaints and negativities such as nomads who live with livestock leaving the regions where they are located. Despite these negativities, the fact that the collection of the shepherd's tax coincides with the taxes such as official-i işlak and official-i yaylak levied from nomads engaged in animal husbandry indicates that the relevant tax continues to be calculated together with these taxes. However, the researchers state that the shepherd's lord tax was collected from the tribes on the animals they owned during the wintering season, along with the winter quarters. In the calculation, according to the number of animals such as horses, cows, goats and sheep, it is seen that each crew who is the taxpayer of this tax is mentioned by name, and the name of the crew and the amount of the shepherd tax that he is obliged to pay are determined. The fact that the taxes paid by nomadic groups and their amounts are mentioned together has led some historians to think that the tax of the shepherd lord corresponds to or is a continuation of the 'grazing fee' merâî, resm-i çerağâh, and according to some, the 'tax on animals' mevâşî, resm-i ağnâm, resm-i ğanem. However, based on the documents examined by us, it has been

determined that this tax is a new type of tax that is independent of the taxes in question. This tax; As a result of the continuous changes in the nature and objectives of the tax institution, which has religious, economic, financial and social characteristics, simultaneously with the changes in the functions of the state, it was witnessed for the first time in the archive documents of the Safavid period. However, this financial term began to be seen in the Ottoman tax system when the lands that were previously under the Safavid rule and the crews subject to this state came under the administration of the Ottomans. In addition to the Safavids and Ottomans, the type of tax used to be examined was also found in the financial system of the Afshars, Qajars and Azerbaijani Khanates. The fact that the shepherd lord tax is witnessed in the financial systems of the above-mentioned states is related to the fact that the relevant states and khanates are neighbors or heirs of each other. However, due to the fact that it was witnessed in the east and southeast of Anatolia, the nomads known as Bozus, Karaulus and Damascus Turkmens who were engaged in animal husbandry lived in the aforementioned area, and the majority of these nomads had previously lived under the Akkoyunlu administration, the idea that this tax may be a tax inherited from the Akkoyunlu is presented as a generally accepted determination. However, this tax exists not only in the regions expressed by those who claim this thesis, but also in Azerbaijan, Iraq, Iran and the Caucasus. Moreover, the Ottomans took the field from the Safavids, not from the Akkoyunlus. Again, if this tax is a tax belonging to the Akkoyunlu period, why is it not mentioned in the archival documents and period sources of this period? For these reasons, it makes more sense to argue that the shepherd bey was a tax that the modern and muakhar Front Asia was a tax that the Turkish states and khanates of the new time inherited from the Safavids and had them applied and developed. While the collection of the tax in question was carried out by tax officers called zabitanüvis in the Safavids, this task was carried out by people called shepherds in the Ottomans. Exemption, which is one of the features of the Turkish tax system, has also manifested itself in the shepherd bey tax, so some groups, especially the clergy, have been exempted from this tax item.